

**APUNTS D'ESCULTURA (I UNES NOTES PICTÒRIQUES)
SOBRE EL BARROC A L'URGELL, LA NOGUERA I LA SEGARRA**

JOAN YEGUAS GASSÓ

ABSTRACT

El present article analitza una sèrie d'obres escultòriques i pictòriques dels segles XVII i XVIII escampades per diferents poblacions de la regió de Ponent (en concret, a les comarques de l'Urgell, la Noguera i la Segarra). Val la pena assenyalar l'activitat de Carles Morató i Brugaroles a Anglesola i a Oliola, fins ara inèdita o poc reconeguda, o l'espectacular retaule de Menàrguens, també inèdit, i que s'ha d'adscriure al taller de Francesc Grau, entre altres obres. Finalment, com a apèndix, tractem alguns episodis sobre retaules il·lusoris, la versió econòmica de la pintura d'aquella època.

The present article analyses a series of sculptural and pictorial pieces from the 17th and 18th centuries scattered around various towns of the region of Ponent (specifically, in the counties of Urgell, Noguera and Segarra). Among other examples, the activity of Carles Morató i Brugaroles in Anglesola and Oliola, until now little or unknown, is particularly striking, as is the spectacular altarpiece of Menàrguens, which is also unknown but attributable to the workshop of Francesc Grau. Finally, as an appendix, this paper will address a few episodes revolving around false altarpieces, the low-cost version of the painting of that era.

PARAULES CLAU

**Francesc Grau,
Salvador Perarnau,
Carles Morató i Brugaroles,
Mestre de Lloberola**

INTRODUCCIÓ

En els darrers vint anys i escaig, he dedicat una part de la meva atenció investigadora a estudiar l'escultura barroca a sis comarques de Ponent, cosa que s'ha traduït en la publicació de quasi una vintena d'articles (sobre retaules i altres elements que majoritàriament eren inèdits). Part d'aquests textos tracten sobre aspectes relacionats amb la Segarra i l'Urgell, sense oblidar l'Alta Segarra o la Segarra Calafina (dins de l'Anoia, el Solsonès i al Bages). Durant cinc mesos, entre l'octubre de 2019 i el març de 2020, es va fer una exposició a Cervera sobre l'art barroc segarrenc, sota el comissariat del Dr. Francesc Miralpeix i de mi mateix; posteriorment, en va sortir un catàleg i la meva intervenció va ser la d'ordenar el panorama: des dels retaules a l'església cerverina de Santa Maria fins a les atribucions a Joan Grau a Guissona o la Molsosa, passant pels retaules a Prades de la Molsosa, el treball de Jaume Padró o altres atribucions (Josep Generes, Pau Sunyer, Fèlix Ribes o el Mestre de Lloberola).¹ Potser la part més extensa és la que he dedicat a l'Urgell, amb un estudi monogràfic a l'església d'Agramunt (on hi ha el Mestre de Ponts i Josep Generes), un text monogràfic sobre l'escultor targarí Pau Viala, aspectes vinculats amb Bellpuig (una atribució a Francesc Grau i el retaule del Sant Crist de Bormio) o l'exhumació documental de correspondència de Lluís Bonifàs (sobre aspectes vinculats amb Tàrrrega, Verdú o Anglesola), entre altres detalls.² En canvi, més limitades han estat les contribucions al Pla d'Urgell, les Garrigues, la Noguera i el Segrià: qüestions relacionades amb l'església de Linyola, la documentació de Joan Grau a Lleida i de Francesc Grau al Palau d'Anglesola, la documentació de Jeroni Escarabatxeres a Miralcamp i Arbeca, i la participació de Lluís Bonifàs en el retaule de les Borges Blanques i una atribució a Cubells.³ En aquest cas, es tracta d'una nova aportació per enriquir el context artístic d'aquella època, trinxant una vegada més el fals mite del desert històric, econòmic i cultural dels segles XVII i XVIII.

OLIOLA (ENTRE 1635-1792): PERE FERNÁNDEZ, ELS MORATÓ I ALTRES

L'església parroquial de Sant Tirs d'Oliola (la Noguera) és un edifici d'estil romànic que va ser reformat i lleugerament ampliat al segle XVIII. Dins d'aquest temple trobem bastantes restes escultòriques barroques. Les imatges més antigues que hi ha al temple en són tres: un sant Antoni de Pàdua amb l'Infant assegut sobre un llibre, un sant Josep

Fig. 1. Pere Fernández, sant Josep amb el Nen Jesús, entre 1635-1640, església de Sant Tirs d'Oliola (Fotografia: J. Y.).

¹ Yeguas (2003b), GARGANTÉ-YEGUAS (2004), YEGUAS (2004), YEGUAS (2005-2006), YEGUAS (2015a) i AUGÉ-YEGUAS (2016).

² YEGUAS (2003a), YEGUAS (2006b), YEGUAS (2007a), YEGUAS (2007b), YEGUAS (2011a) i YEGUAS (2015b).

³ YEGUAS (1999), YEGUAS (2002), YEGUAS (2005), YEGUAS (2006a) i YEGUAS (2012).

també amb el Nen Jesús (fig. 1) i un sant indeterminat (amb palma del martiri i un llibre amb les Escriptures). Es tracta d'obres d'un mateix escultor, el mateix que va crear la maredeu de Montserrat (fig. 2) que hi ha a l'església de Santa Maria del Priorat de Castellfollit de Riubregós. Per l'estil i la datació, podrien ser de l'escultor Pedro Fernández, natural de Burgo de Osma, instal·lat a Manresa i documentat entre 1619-1645, ja que recorda les figures dels relleus procedents de l'antic retaule major de l'església del Carme (1621), ara conservat al Museu Comarcal de Manresa. Es tracta d'imatges bastant rígides amb rostres en els quals destaquen els ulls grossos i una abundant cabellera. Sabem que Fernández també va treballar al retaule del Roser a Guissona l'any 1636, un indret relativament proper a Oliola; per tant, en aquelles dates (1635-1640) també hauria pogut treballar a la vall del Llobregós.⁴

Del darrer quart del segle XVII, trobem un Crist clavat a la creu amb costelles marcades i molta sang escampada en reguerons pel cos i al rostre, acompanyat al peu de la creu per una Dolorosa, imatge de cap i pota, de la primera meitat del segle XIX. També de finals del sis-cents, o de les primeres dècades del segle XVIII, hi ha dos conjunts laterals que semblen aplegar escultures amb estils variats, potser producte de l'aprofitament de diferents retauls perquè s'hi observen més de dues mans. Un dels quals està presidit per un sant Sebastià (despullat i amb fletxes clavades) flanquejat per sant Isidre (amb la rella a les mans) i sant Antoni abat (vestit amb hàbit i acompanyat pel porquet). L'altre conjunt té, al centre, un sant Esteve, vestit de diaca i amb les pedres del martiri sobre un llibre acompanyat per un sant bisbe amb una maqueta d'edifici i un sant amb capell de sacerdot i un fermall en forma de sol (sant Ignasi de Loiola?).

Després trobem tres imatges d'un mateix escultor, l'estil del qual recorda al de Carles Morató i Brugaroles. Es tracta d'una Mare de Déu, una santa Anna amb un Infant als braços i un sant masculí barbut (fig. 3) que podria identificar-se amb sant Joaquim (per compondre la parella amb santa Anna; si fos sant Josep, seria massa vell). Es tracta d'unes obres de molta qualitat, potser datables entre 1750 i 1780, amb una excel·lent policromia del segle XVIII.

Finalment, el conjunt més tardà és una Mare de Déu del Roser amb l'Infant (fig. 4) flanquejada per dos sants agenollats, emmarcada per dues columnes i una pintura mural que intenten reproduir l'estructura d'un retaule (un embolcall bastant pobre per alguna modificació posterior). La datació de l'escultura s'ha de fixar a finals del segle XVIII, potser d'en Carles Morató i Viladot, que el 1792 estava treballant a Oliola, no sabem en quina obra.⁵

Fig. 2. Pere Fernández, Mare de Déu de Montserrat, església de Santa Maria del Priorat de Castellfollit de Riubregós. (Fotografia: J. Y.).

Fig. 3. Carles Morató i Brugaroles, sant Joaquim, entre 1750 i 1770, església de Sant Tirs d'Oliola. (Fotografia: J. Y.).

Fig. 4. Carles Morató i Viladot, Mare de Déu del Roser, cap al 1792, església de Sant Tirs d'Oliola. (Fotografia: J. Y.).

⁴ CAMPS-SANTAUlàRIA (1982, p. 285 i 682-683).

⁵ PLANES ALBETS (1985, p. 20).

UN ANGELET DE JOSEP GENERES A AGRAMUNT (1666-1667)

A l'Arxiu Municipal d'Agramunt es conserva un cap d'àngel amb ales (fig. 5), un petit fragment escultòric que té unes dimensions de 13,5 cm × 37 cm × 9 cm, amb policromia i daurat (mitjançant la tècnica del llamat). Aquest querubí prové d'un retaule d'època barroca i va ser dipositat a l'Arxiu per Jordi Viladàs i López, gironí d'arrels agramuntines. Jordi Viladàs és fill de Faust Viladàs i Monsonís, hereu de la xocolateria Viladàs d'Agramunt. Segons explica, sempre havia vist aquest àngel barroc a casa i, un dia, el seu pare li'n va explicar la història. En els dies després del 18 de juliol de 1936, tement que un grup d'anarquistes entrés a l'església d'Agramunt, el rector li va deixar aquest querubí al seu pare i un altre de similar a una altra persona perquè en tinguessin cura. Faust Viladàs va guardar-lo a la fàbrica de xocolata fins passada la guerra civil. No tenia constància de quin retaule procedia aquest fragment, només que va ser afectat per un incendi. Per les mides de la peça i la probable hipòtesi de la procedència (desenvolupada en el paràgraf posterior), caldria matisar un detall d'aquest relat: el fragment va ser replegat després que el retaule en qüestió fos malmès i no pas abans.

Fig. 5. Josep Generes, cap d'àngel, 1666-1667, Arxiu Municipal d'Agramunt. (Fotografia: J. Y.).

Per l'estil de l'obra, crec que l'àngel és de la mà de l'escultor que va fer el retaule de la Mare de Déu dels Socors a la parròquia d'Agramunt, Josep Generes (documentat entre 1644 i 1687). Vaig fixar la datació d'aquest retaule entre 1666 i 1667, a redós de l'arquitectura de la capella i l'activitat documentada de Generes a Torà, així com la tasca de l'artista a la Molsosa en un període que el cap del taller, Joan Grau, estava absent treballant a Poblet. Posteriorment, el 1685, per mor d'una data epigràfica, s'hauria dut a terme el daurat del conjunt i, ja en el segle XVIII, l'estructura va ser ampliada.⁶ Per les dimensions i les característiques de la peça conservada, la ubicació en el retaule seria al fris de l'entaulament, sigui on hi ha la cartel·la amb la datació o bé on hi ha el fris més petit que hi ha en un nivell superior. En tot cas, la major part del treball fet per Generes va salvar-se de la destrucció de 1936 i aquest querubí de Jordi Viladàs n'és un altre testimoni que cal tenir en compte.

L'ESCULTOR FRANCESC PUIG A GRANYENA DE SEGARRA (1677-1680)

Al segle XVII trobem dos escultors a Cervera que s'anomenen Francesc Puig, que són pare i fill.⁷ El pare està documentat entre 1640 i 1683, i feineja bastant per diferents indrets de la Segarra; en canvi, el fill, de qui coneixem el segon cognom (Francesc Puig i Miró), té una trajectòria menys extensa documentalment entre el casament, el 1676, i la mort, el 1702. Dins d'aquest context artístic, trobem una nova referència documental de la tasca d'un d'aquests escultors, no sabem quin dels dos. En concret, el 7 d'octubre de 1677 els jurats de la vila de Granyena de Segarra contracten Puig per fabricar el retaule major de l'església parroquial per un preu de 700 lliures, a més de fer el sagrari i un sant Crist de 7 pams. És curiós la referència que s'esmenta a partir d'una «trassa que tenia trassada ab un pergami, segons la qual tenia dit Puig fabricat altra retauló per la iglésia de Sant Martí prop Maldà»; obra capitulada el mateix 1677, conjuntament amb el seu fill homònim. L'obra va ser assentada a mitjan octubre de 1680, després de transportar el material des de la casa de l'escultor. Però no es va fer efectiu un darrer pagament de 200 lliures perquè els pagadors creien que l'obra no s'ajustava a les mesures pactades. Per això es va iniciar un plet, que no va acabar-se fins a les oportunes esmenes i pagament final el 12 de novembre de 1685.⁸

⁶ YEGUAS (2003, p. 156-159) i YEGUAS (2007, p. 164-166).

⁷ YEGUAS (en curs de publicació).

⁸ ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA, Reial Audiència de Catalunya, sig. ANC1-398-T-42.

Fig. 6. Salvador Perarnau, antic retaule de l'Assumpta, cap a 1704, església de Santa Maria dels Omells de na Gaia. (Fotografia: Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya).

Fig. 7. Anònim, antic retaule de sant Josep, entre 1690-1710, església de Santa Maria dels Omells de na Gaia. (Fotografia: Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya).

ELS OMELLS DE NA GAIA (ENTRE 1690-1740): SALVADOR PERARNAU I JOSEP PUJOL

A la població dels Omells de na Gaia trobem l'església parroquial de Santa Maria, construïda entre 1777 i 1784.⁹ A l'interior hi ha vuit imatges procedents de diferents retaules barrocs, totes d'una cronologia anterior a l'erecció de l'actual temple. Segons una visita pastoral feta l'any 1695, hi havia quatre altars, segurament corresponents a quatre retaules: el Major, el del sant Crucifix (o del sant Crist), el de sant Blai i el de la Mare de Déu del Roser. En una visita de 1721, s'esmenta un retaule més, dedicat a sant Antoni (no sabem si Abat o de Pàdua). En una altra visita de 1775, n'apareixen tres dels anteriors (el Major, el del sant Crist i el del Roser), però se'n citen tres de nous (el de santa Maria dels Àngels, el de sant Miquel i el de sant Francesc).¹⁰ A partir de dues fotografies antigues, fetes a la dècada dels anys vint del segle XX per Francesc Blasi i Vallespinosa (Valls, 1875 – Barcelona, 1949), conservades a l'Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya, s'hi poden observar dos conjunts no esmentats fins ara: un dedicat a l'Assumpció de Maria (fig. 6) i un altre a sant Josep (fig. 7).

Els dos retaules amb foto antiga tenien una estructura dominada per la columna salomònica, medallons en relleu a la part superior de la cornisa i decoració vegetal i esquematitzada en llocs puntuals, que ens porta cap a una datació al voltant dels anys 1690 i 1710; per tant, procediria de l'antiga església. Del retaule de sant Josep es conserven dos elements: un sant Josep amb l'Infant (que era la figura central) i un sant Francesc Xavier (que hi havia a la fornicula lateral, a l'esquerra de l'espectador). Malgrat que surti a la foto antiga, dubto que la imatge de sant Francesc Xavier fos concebuda originalment per a aquest moble. Té una mida més petita en relació amb l'espai on es trobava i també expressa un dinamisme molt diferent del de l'altra escultura; a més, podria formar part del citat retaule de sant Francesc (en aquesta època era més habitual la representació de sant Francesc Xavier que la del sant d'Assís).

La tipologia del retaule de l'Assumpta recorda al desaparegut retaule de sant Miquel que hi havia a l'església de Miralcamp, fet per Jeroni Escarabatxeres entre 1693 i 1697. D'aquest retaule dels Omells es conserven cinc elements: la figura central amb l'Assumpció de Maria, dos àngels cerofers que eren situats prop seu i dues imatges representant un sant diaca i

⁹ GARGANTÉ (2006, p. 164, 185, 199, 208, 211, 213, 218, 223, 225-226, 228-230, 232-233, 235-236, 238-239, 268 i 274).

¹⁰ SERRA MASDÉU (2019, p. 185).

un sant monjo (que es trobaven en dues fornícules inferiors). Aquestes dues darreres escultures tampoc semblen originàries del conjunt, per la relació existent entre les dimensions que tenen i l'espai que hi havia al retaule; també difereixen en l'estil. En canvi, diria que el sant diaca podria haver format part del retaule de sant Josep. L'escultura de l'Assumpta (fig. 8), amb unes dimensions de 150 cm × 64 cm × 40 cm, és una obra de gran qualitat, segurament la millor que s'ha conservat en aquest temple pel cànon estilitzat de la figura, per la forma de fer el rostre, pels cabells i les mans, pel treball acurat del drapejat i per la policromia.¹¹ L'autor podria identificar-se amb Salvador Perarnau, escultor de Manresa, el qual confessava haver rebut un pagament pel retaule major de l'església parroquial dels Omells de na Gaia el 7 de desembre de 1704, juntament amb l'escultor Salvador Rovira.¹² Salvador Perarnau era gendre de Francesc Grau (Manresa, 1638-1693) i Salvador Rovira era fill de Domènec Rovira, «el Jove», soci i col·laborador habitual de Francesc Grau. El taller dels Grau va estar actiu a la Segarra i a la plana d'urgellencs: Bellpuig i Cervera (1683) i el Palau d'Anglesola (1692). Quan va morir Francesc Grau, el taller encapçalat per Perarnau va acabar les obres contractades pel sogre: Alcover (1689-1700), el Palau d'Anglesola (1694-1698) i Tèrmens (1702). Segurament, cal ubicar l'obra dins aquest context.

La imatge de l'Assumpta presenta un estil relacionat amb Francesc Grau, com la forma de fer els ulls o els tirabuixons que li cauen sobre el pit. En el cas dels cabells, es poden comparar amb els de la Mare de Déu nena que acompanya santa Anna i presideix el retaule de la Immaculada a la catedral de Tarragona (1678-1683). En canvi, hi ha altres aspectes estilístics diferents, com el tractament dels plecs de la roba voleiant. També és digne d'esment la semblança, no estilística, sinó conceptual (en l'àmbit compositiu) entre l'Assumpta dels Omells i una imatge de l'Assumpta que hi havia a l'església de Santa Maria del Mar a Barcelona (cremada el 1936), feta cap al 1645 per l'escultor Domènec Rovira, «el Major» (pare d'un soci del taller i avi d'un dels autors documentats del retaule).

Finalment, també hi ha dues imatges més que segurament procedirien del retaule de sant Miquel: un sant Miquel matant al drac i una santa Llúcia (fig. 9), aquesta darrera de 95 cm d'alçària. Per l'estil, són d'una mateixa mà, la mateixa que l'any 1733 contractava el retaule de sant Ramon de Penyafort per a l'església de Santa Maria de Cervera: l'escultor urgellenc Josep Pujol (c. 1708 – Tàrraga, 1771). Tot i que l'obra certerina va ser cremada el 1936, se'n conserven fotografies antigues i també les dues santes que flanquegen el titular, que són idèntiques a la santa Llúcia dels Omells: pel rostre (noteu la forma característica de fer els ulls), per la gesticulació i la manera de concebre les figures, així com el drapejat i la forma com cau la roba (hi ha un mateix patró a l'hora de treballar). La imatge de sant Miquel també mostra idèntics trets estilístics que santa Llúcia. La datació es podria fixar entre 1730 i 1740.

EL RETAULE DE MENÀRGUENS: FRANCESC GRAU I TALLER (1692-1702)

A l'interior de l'església de Sant Vicenç de Menàrguens destaca el retaule major (fig. 10). Es tracta d'una obra monumental que ocupa la totalitat de l'amplada i l'alçària de l'absis gòtic. Un altre aspecte interessant és que el conjunt no està policromat ni daurat. El retaule està dedicat a santa Maria, com la parròquia, i segons sembla, una imatge d'aquesta santa presidia la fornícula central, flanquejada per sant Vicenç màrtir (a l'esquerra de l'espectador) i sant Pere màrtir (a la dreta), dos sants que també tenen fort arrelament local (el primer era el titular del temple i se li dedica la festa major; l'altre tenia una capella als afores del nucli antic). En aquesta part baixa, l'obra té afegits puntuals: el banc està quasi totalment reconstruït a la part central i les imatges del primer pis són de guix (destaquen pel color en contrast amb la resta del fustam envernissat de marró). En el segon pis hi ha tres altres sants: un de central no identificat, que porta mitra i una maqueta d'un temple, flanquejat per sant Antoni de Pa-

Fig. 8. Salvador Perarnau, Assumpta, cap al 1704, església de Santa Maria dels Omells de na Gaia. (Fotografia: Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya).

Fig. 9. Josep Pujol, santa Llúcia, entre 1730 i 1740, església de Santa Maria dels Omells de na Gaia. (Fotografia: Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya).

¹¹ Vegeu-ne la restauració a QUILLES (1997).

¹² VIDAL SOLÉ (1990, p. 187).

Fig. 10. Taller de Francesc Grau, retaule major, entre 1692 i 1702, església de Sant Vicenç de Menàrguens. (Fotografia: Llorenç Melgosa).

l'església de Sant Joan de Lleida (documentat a càrrec del seu pare, Joan Grau, però on també participa); entre 1680 i 1683 portaria a terme el retaule major de l'església de Sant Cristòfol de Cervera, policromat l'any 1683; el mateix 1683 apareix citat en el contracte per al retaule major de l'església de Bellpuig amb els Puig de Cervera (les figures principals havien de ser de la mà de Francesc Grau i a la rectoria urgellenca es conserva una imatge de la Mare de Déu dels Àngels), i finalment, el 1692, pactava un retaule dedicat a sant Francesc Xavier a l'església parroquial del Palau d'Anglesola.¹⁴

El fet que Francesc Grau estigués feinejant entre 1678-1693 en zones properes (el Segrià, la Segarra, l'Urgell i el Pla d'Urgell), que el retaule de Menàrguens es fes entre 1680-1710 i que en aquesta obra s'hi observin diferents mans (a part de la del mestre manresà), fa pensar que aquest conjunt hauria estat contractat per Francesc Grau poc abans de morir i va ser acabat pel seu taller. Quins escultors formarien part del seu taller? Després de la mort de Domènec Rovira, «el Jove», l'any 1689, en la documentació apareix al seu costat el seu gendre, casat amb la seva filla Maria, anomenat Salvador Perarnau. Perarnau treballa amb el sogre

dua que porta en braços l'Infant Jesús (a l'esquerra de l'espectador), i sant Sebastià mig despulat lligat a un arbre (a la dreta). Al tercer pis, hi trobem un Calvari, amb un relleu de Crist crucificat acompanyat al peu de la creu per la Mare de Déu i sant Joan apòstol, envoltats d'àngels que fan sonar la guitarra; a més, hi ha uns busts als medallons dels extrems. El retaule es remata amb un Déu Pare de mig cos que beneeix amb una mà i, amb l'altra, ostenta l'orbe del poder. Al cap porta un triangle en forma de corona, que simbolitza la Trinitat.

Els elements decoratius existents al retaule indueixen a datar-lo del darrer quart del segle XVII o primeres dècades del XVIII per l'ús de les columnes salomòniques, que van ser moda entre 1660 i 1710 per la influència del baldaquí de la basílica de Sant Pere del Vaticà (1629-1634), dissenyat per Gian Lorenzo Bernini, que va afectar tota la cristiandat; per la presència de volutes (sobre la fornícula central i coronant els carrers laterals), que va ser un element que es va fer servir en els retaules catalans del 1630 fins al 1715;¹³ per un dossier cobert d'escates, pròpies dels retaules barrocs entre 1680 i 1730, i pels guardapols amb ramejats força desenvolupats, també habituals entre 1680 i 1730. Per tant, en resum, caldria datar l'obra entre els anys 1680 i 1710.

L'autoria del retaule hauria d'anar a càrrec d'un bon escultor català actiu en aquelles dates assenyalades. Segons els indicis estilístics, caldria apuntar cap al mestre Francesc Grau (Manresa, 1638-1693), un dels millors escultors actius a Catalunya a la segona meitat del segle XVII. Entre 1678 i 1692 està relacionat en diferents obres a les terres de Ponent: el 1678 acabava el retaule major de

¹³ YEGUAS (2012, p. 108).

¹⁴ MESTRE-MIRÓ (1994), YEGUAS (1999), YEGUAS (2005-2006, p. 156-159 i 163 [document 4]), YEGUAS (2006a), YEGUAS (2011, p. 75-79) i YEGUAS (en curs de publicació).

per acabar el retaule d'Alcover (1689-1700); el retaule de sant Isidre, sant Pere i sant Macari de Valls (1691-1693); segurament, també estaria amb ell amb l'obra del Palau d'Anglesola, i el 1704 treballa per la comarca de l'Urgell, concretament en el retaule major dels Omells de na Gaia.¹⁵ Encertadament, Bosch Ballbona planteja la possibilitat que el fill de Francesc Grau, Joan Grau i Fustangueres (també conegut com a Joan Grau II), també podria estar present en l'acabament del retaule d'Alcover. En tot cas, el que sí que sabem de forma fefaent, per la documentació, és que Joan Grau II va finalitzar el retaule del Palau d'Anglesola entre 1694 i 1698. El mateix Joan Grau II, juntament amb l'escultor Francesc Pardines, va signar una àpoca el 1702 per feines fetes al retaule major de Tèrmens, població situada a escassos dos quilòmetres i escaig de Menàrguens.¹⁶ En conclusió, l'obra que ara estudiem podria haver estat iniciada per Francesc Grau al voltant de 1693 i, com en el cas del Palau d'Anglesola, s'hauria acabat amb posterioritat a la seva mort, potser en el forat cronològic entre 1698 i 1702, possiblement amb la intervenció de Joan Grau II i amb la versemblant ajuda de Francesc Pardines o Salvador Perarnau.

El problema del taller de Francesc Grau és que no s'ha conservat gaire obra per poder establir comparances estilístiques amb el retaule de Menàrguens. En el cas de Joan Grau II i Francesc Pardines no hi ha res amb què poder-ho comparar. En canvi, sí que existeix alguna cosa més en relació amb Salvador Perarnau: el desaparegut retaule d'Alcover (a partir d'una fotografia, Bosch Ballbona li adjudica la majoria dels relleus i algunes figures); els relleus de Valls, on la mà de Francesc Grau és la dominant, i la imatge de l'Assumpta, única resta supervivent de la seva activitat als Omells de na Gaia, així com l'estructura del retaule a partir d'una foto antiga (fixeu-vos en les semblances entre els baldaquins dels ninxols centrals o la distribució de les figures laterals).

Malgrat l'evident treball de diferents mans en el retaule de Menàrguens, l'obra té un aspecte bastant unitari i sota un mateix patró, sigui perquè Francesc Grau va tenir temps d'intervenir en l'obra de Menàrguens, sigui perquè les obres van seguir de prop el disseny del mestre o sigui perquè Salvador Perarnau tenia un estil relacionat amb el del seu sogre. A l'hora de fer els cossos, el sant Sebastià de Menàrguens (fig. 11) recorda les figures de cos sencer en els laterals del sepulcre dels germans Girón de Rebolledo a la catedral de Tarragona (1678-1683). L'expressivitat del rostre del Déu Pare de Menàrguens, amb unes celles molt pronunciades, recorden el rostre del botxí que executa sant Joan en un dels relleus de l'antic retaule de sant Joan de Lleida (1677-1678). Un Déu Pare de Menàrguens amb un arqueig exagerat que també feia l'iniciador de la nissaga, Joan Grau, amb imatges, com un sant que trobem al retaule major de Pujalt (1638), un altre Déu Pare que hauria fet en el retaule del Roser de Prades de la Molsosa (cap al 1650) o el sant Ignasi per al retaule del rapte de sant Ignasi a la Santa Cova de Manresa (1666-1671); i la mateixa obra menarguina també té una barba frondosa i arissada que recorda una figura de la cambra sepulcral dels Cardona al monestir de Poblet (1559-1662), feta conjuntament amb el seu fill Francesc Grau. Un altre element important és la forma de fer els ulls, amb un arqueig superior i una línia recta a la part inferior, així com el punt d'unió entre les dues línies que coincideix amb la carúncula lacrimal (extrem interior) i la comissura lateral (extrem exterior), característiques d'estil pròpies tant de Joan Grau com de Francesc Grau, però hi ha lleugeres diferències entre els dos: en el cas de Joan (l'avi) són ulls asimètrics perquè hi ha una tendència a la forma ametllada cap a la zona de la comissura lateral; en canvi, Francesc tracta de forma quasi idèntica els dos extrems. Els ulls dels àngels de la part baixa del retaule (fig. 12) de Menàrguens recorden les obres de Francesc Grau; per exemple, els àngels d'alabastre a la predella del retaule de la Immaculada de Tar-

Fig. 11. Taller de Francesc Grau, sant Sebastià, retaule major, entre 1692 i 1702, església de Sant Vicenç de Menàrguens. (Fotografia: Llorenç Melgosa).

Fig. 12. Taller de Francesc Grau, àngel, retaule major, entre 1692 i 1702, església de Sant Vicenç de Menàrguens. (Fotografia: Llorenç Melgosa).

¹⁵ BOSCH BALLBONA (1990, p. 76-77 i 232-234) i VIDAL SOLÉ (1990, p. 187).

¹⁶ BOSCH BALLBONA (1990, p. 77 i 84).

Fig. 13. Taller de Francesc Grau, antic retaul, entre 1692 i 1702, ermita de Sant Isidor de Quios de Mollerussa. (Fotografia: Fons Salvany. Biblioteca de Catalunya).

Fig. 14. Mestre de Lloberola, sant Pere (procedent de Mas Llorenç), entre 1700 i 1720, castell de Florejacs. (Fotografia: Jaume Moya).

Fig. 15. Mestre de Lloberola, sant Andreu, retaul procedent de Mas Miralles, entre 1700 i 1720, Museu Comarcal de Manresa (Fotografia: J. Y.).

ragona (1678-1683), figures procedents de les obres de Poblet com el sant Gabriel que hi ha als magatzems del Museu Nacional d'Art de Catalunya (1659-1674), o el rostre de la Mare de Déu de Montserrat (tant la conservada al Victoria and Albert Museum de Londres com la del Museu de Belles Arts de València). Finalment, també és força indicatiu la semblança d'un motiu decoratiu que trobem a la zona on hi hauria el capitell de les pilastres en el basament del retaule noguerenc, que és idèntic a la tomba de Joan Ramon Folc de Cardona que hi ha a l'església de Sant Vicenç de Cardona (1667-1669). Es tracta d'una derivació del motiu gallonat en el qual es combina una franja llisa i una franja amb escates.

EL RETAULE DE SANT ISIDOR DE MOLLERUSSA: TALLER DELS GRAU (1692-1702)

Fins al 1936, l'ermita de Sant Isidor de Quios de Mollerussa conservava un retaul barroc (fig. 13). A la fornícula central hi havia una imatge d'alabastre d'inicis del segle XVI, la qual encara es conserva. L'estructura i les formes d'aquest moble litúrgic barroc ens porten cap al darrer quart del segle XVII, tal com vaig esmentar, «per la presència de columnes salomòniques, pseudoestípits, dossers semicirculars i motius amb escates».¹⁷ En aquesta ocasió, crec que s'hauria de contextualitzar en el treball de Francesc Grau i, sobretot, en el seu taller a la zona de Ponent a la darrera dècada del segle

XVII (1692-1702), a redós d'altres obres documentades o atribuïdes.

Com hem esmentat anteriorment, Francesc Grau està actiu a Ponent entre 1678 i 1693: el 1678 ajudant el seu pare en el retaul major de l'església de Sant Joan de Lleida, el 1683 està documentat a Bellpuig i el mateix 1683 està relacionat amb el retaul de sant Cristòfol de Cervera (cap al 1683). En canvi, el retaul de Mollerussa s'ha de relacionar amb obres acabades pel seu taller al Palau d'Anglesola (1692-1698), Menàrguens (1698-1702), Tèrmens (1702) i els

Omells de na Gaia (1704). D'aquestes tres últimes obres citades, no se'n conserva ni tan sols una fotografia de dues de les obres; en canvi, el retaul de Menàrguens s'ha conservat i ens permet establir comparacions amb l'obra mollerussenca. Entre aquests dos conjunts (Menàrguens i Mollerussa) existeixen paral·lelismes en el fet que s'hi repeteixen elements similars: àngels sonadors de guitarra, guardapols amb ramejats desenvolupats, pilastres de les fornícules laterals amb un fust decorat per un cordó de fulles, dossers coberts amb escates o estructures amb balustres als laterals del cos superior. La datació del retaul de Mollerussa s'hauria d'aproximar a les dates de realització de l'obra del Palau d'Anglesola, ja que les dues poblacions estan separades per només dos quilòmetres.

UN SANT PERE A FLOREJACS (1700-1720): MESTRE DE LLOBEROLA

Al castell de Florejacs (la Segarra) es conserva una talla de sant Pere (fig. 14), la qual prové de la capella del mas Llorenç, dins de l'antic terme de la mateixa població.¹⁸ L'autoria d'aquesta peça de mitjà format s'ha de relacionar amb el Mestre de Lloberola, un escultor del primer quart del segle XVIII influenciat per l'art de Josep Sunyer

¹⁷ YEGUAS (2011b, p. 34).

¹⁸ DIVÍ [et al.] (2010, p. 251-253).

i Raurell, actiu a la part de la Segarra propera a la Noguera i al Solsonès, perquè també se li atribueixen altres dos retaules: un dedicat a sant Francesc Xavier (1709), conservat parcialment a l'església de Lloberola; i l'altre a sant Andreu, procedent del mas Miralles (municipi de Pinós de Solsonès), actualment al Museu Comarcal de Manresa (fig. 15).¹⁹ Aquesta peça, doncs, caldria afegir-la al catàleg d'aquest escultor.

L'ANTIC RETAULE MAJOR D'ANGLESOLA (CAP AL 1762)

Fins que va ser cremat el 1936, a l'església parroquial d'Anglesola hi va haver un moble litúrgic de tipologia barroca com a retaula major (fig. 16), del qual es conserven fotografies antigues (com aquesta que posem, feta el 1921). Es tracta d'una obra amb una estructura que se sol anomenar *retaula baldaquí* o *retaula temple*, és a dir, aquell que té una escenografia en la qual predominen els elements arquitectònics per sobre de l'escultura pròpiament dita (sovint centralitzada en algunes figures i algun escadusser relleu). Aquest tipus de retaula a Catalunya són propis del segle XVIII, sobretot a partir de 1720. En aquest cas, per la presència de la rocalla, un caprici formal propi del món rococó que s'inspira en la natura, permet acotar la cronologia entre 1745 i 1780, moment en què aquest element decoratiu va triomfar a les nostres terres. Aquest retaula barroc apareix recollit en alguna publicació, sobretot a través de la fotografia en blanc i negre, però no s'assigna a cap escultor. Per exemple, Bach, davant els buits documentals sobre aquesta obra, posa una foto del conjunt i no diu res, tot i que dedica una pàgina als artífexs que treballen a la vila.²⁰ Malgrat la datació proposada, la imatge que presidia el conjunt era d'estil gòtic, segurament reaprofitada d'algun retaula anterior; en concret, es tracta de sant Pau de Narbona, escultura conservada que ha estat atribuïda al Mestre d'Anglesola o al seu entorn (mestre actiu al segle XIV).²¹

A l'absis de l'església d'Anglesola hi ha un parell de relleus de gran format que ens remetent a formes barroques (fig. 17). Si els comparem amb la fotografia antiga, podem observar que reproduïxen els dos únics relleus que existien en l'antic retaula, situats als extrems inferiors immediatament sobre el banc, un a cada banda. Es tracta d'escenes relacionades amb l'hagiografia del sant titular del retaula i del temple, sant Pau de Narbona, que va viure al segle III. En concret, recrea episodis de la seva evangelització i prèdiques a l'antiga Gàl·lia dins un marc amb elements de rocalla. Uns relleus que després de 1939 van ser repintats grollerament,

Fig. 16. Carles Morató i Brugaroles, antic retaula major, cap al 1762, església de Sant Pau de Narbona d'Anglesola. (Fotografia: Institut Amatller d'Art Hispànic).

Fig. 17. Carles Morató i Brugaroles, relleu amb sant Pau de Narbona, església parroquial d'Anglesola. (Fotografia: J. Y.).

Fig. 18. Carles Morató i Brugaroles, sant Francesc de Paula, església de Sant Pau de Narbona d'Anglesola. (Fotografia: J. Y.).

¹⁹ YEGUAS (2007, p. 174-175) i YEGUAS (en curs de publicació).

²⁰ BACH (1987, p. 90-91).

²¹ ESPAÑOL (2002, p. 124-126) i VELASCO (2009, p. 240).

tapant la policromia original (en alguns llocs puntuals es pot observar la tècnica del llamat) i atorgant-los una sensació d'obra contemporània que amaga bastant l'estil de l'artista i que caldria revertir. Del mateix conjunt, també es conserva una imatge de sant Francesc de Paula (fig. 18) en una capella lateral (per les fotografies antigues, sabem que estava ubicada a la part lateral esquerra de l'espectador), obra de gran format que segueix les pautes estilístiques del mateix escultor documentat que fa el retaule major, sigui en cabells, drapejat i moviment de la figura.

L'autoria i la datació de l'obra anglesolina es coneixen gràcies al testimoni de l'escultor Lluís Bonifàs i Massó (Valls, 1730-1786), recollit en el seu famós llibre de notes (dietari en el qual anotava els treballs, els cobraments i altres successos). Bonifàs va feinejar sovint a l'Urgell entre 1755 i 1764. En concret, va fer un retaule a Sant Martí de Maldà (1755), el retaule de les Santes Espines de Tàrrega (1759-1762), un altre a Verdú (1762-1764), una traça per al retaule major de Tàrrega (1763), una urna a Vallbona de les Monges (1764), un petit crucifix per a Josep Pujals d'Anglesola (1764) i un parell de frontals d'altar per a Vallbona (1765). Després, gràcies a un procurador targari, l'argenter Josep Fontanet i Bertran, de qui era amic i col·laborador, també van dur a terme altres obres a les comarques veïnes del Pla d'Urgell, la Noguera i les Garrigues.

Bonifàs va tenir una vinculació frustrada amb el retaule major de la vila urgellenca. Segons el relat del mateix escultor, el 27 de maig de 1762, en la data d'acabament del retaule de Tàrrega, el rector, el batlle i un comissionat el van contactar per anar a Anglesola a «prendre mides» per fer la traça del retaule major. Ell, però, «no volia acceptar l'encàrrec» perquè «ja sabia que per recado del Sr. Bisbe hi havia anat un altre escultor i que lo dit escultor ere en Morató de Sulsona». És a dir, que el bisbe fra Josep de Mezquía tenia aparellada l'obra amb Carles Morató i Brugarolas. Malgrat això, Bonifàs va cedir davant la petició insistent del rector. De retorn a Valls, al cap de quinze dies i amb la traça acabada, va rebre per carta la notícia que Morató ja tenia pactat el retaule anglesolí. Aquest procediment tan informal devia irritar l'escultor vallenc, segurament perquè es pensava que no cobraria res per la feina feta, i per això va decidir anar a buscar explicacions. El rector, que s'anomenava Francesc Canet, es va disculpar: «me demanà perdó que ell avi menecat, y se posa a plorar que me tranchà lo cor.» A més, totes les forces vives d'Anglesola li van suplicar a Bonifàs que «fes dit retaule» tot i que ell no els va voler fer cas. Al final es va buscar una solució de compromís per no quedar malament i aplacar la ira de l'escultor, de manera que es va pagar el preu de la traça (en concret, la desorbitada quantitat de 56 lliures). L'escultor afirma: «me daren tan com demaní.» I també caldria incloure algun encàrrec privat, ja que, l'agost de 1764, consta un sant Crist per a «casa Pujal de Angresola»; el batlle anglesolí que li encarrega la traça del retaule s'anomenava Josep Pujals.²²

Fig. 19. Anònim, Sant Miquel matant el dimoni, sant Isidre i el beneficiat Miquel Cortada, cap al 1737, església de Sant Vicenç de Menàrguens. (Fotografia: Llorenç Melgosa).

UNA NOTA FINAL DE PINTURA: MENÀRGUENS, BUTSÈNIT D'URGELL, COSCÓ, MULLER I SALGAR

Un quadre a Menàrguens (cap al 1737)

A l'església de Sant Vicenç de Menàrguens hi ha una tela de grans dimensions que devia presidir una capella lateral (fig. 19) i representa un sant Miquel matant un dimoni, acompanyat de sant Isidre (a la dreta de l'espectador) i d'un donant (a l'esquerra). Es tracta d'una obra de la primera meitat del segle XVIII que pren com a model una composició de Rafael Sanzio i taller, titulada *Sant Miquel derrota Satanàs*, feta l'any 1518 i conservada al Musée du Louvre de París (una obra molt coneguda, versionada i copiada al llarg de la història). El sant Miquel està en una posició molt acrobàtica, a punt de clavar la llança, mentre que el dimoni alat escup foc per la boca i a la mà encara sosté un ceptre. En aquest cas incorpora, com hem indicat, dos personatges. Un és sant Isidre el Llaurador o de Madrid, representat

²² MARTINELL (1917, p. 25-27), MARTINELL (1948, p. 42-43), MATA-PARÍS (2006, p. 191 i 201), DORICO (2000, p. 153) i YEGUAS (2007b, p. 409-410).

dempeus, que porta un podall amb escarpell (propi per a la vinya) al cinturó i, a la mà, hi duu una rella que clava a terra, d'on surt aigua, i que al·ludeix a un dels seus miracles, amb el qual va poder acabar amb la sequera i abast d'aigua a tota la vila de Madrid. L'altre personatge és un prevere vestit amb hàbit coral d'un beneficiat, amb un barret que s'anomenava *bonet* (que es troba a terra), indumentària que es porta de manera solemne sobretot per a les reunions de comunitat de preveres al cor, fos per tractar temes o per cantar.

Gràcies a una visita pastoral a l'església de Menàrguens, l'any 1737, sabem que existia un vicari perpetu (perquè depenia del monestir de Poblet), tres preveres residents (simples capellanies) i només un prevere beneficiat (càrrec estatutari conferit canònicament i amb una renda annexa).²³ El beneficiat en qüestió s'anomenava Miquel Cortada i el benefici era un patronat de tipus laic que estava dedicat al Nom de Jesús. Donada la cronologia de l'obra (primera meitat del XVIII), el fet que només hi hagués un prevere beneficiat (el retratat portava l'hàbit habitual que lluien els beneficiats quan feien l'ofici al cor) i que el seu nom de pila fos Miquel (el protagonista de l'obra és l'arcàngel sant Miquel), m'inclino a pensar que la pintura s'hauria dut a terme en una data pròxima al 1737 i que el retrat devia ser el de Miquel Cortada.

UN RETAULE A L'ERMITA DE SANTA MAGDALENA DELS ARQUELLS (1745)

L'ermita de Santa Magdalena es troba a la vora del mas dels Arquells, prop de Coscó, al municipi d'Oliola (la Noguera). Es tracta d'un temple medieval amb diferents obres afegides al llarg de la història, amb absis romànic i arcs ogivals gòtics.²⁴ Al segle XVIII, per mor d'una inscripció en la qual només hi ha la data situada a banda i banda (ANY / 1745), sabem que es va dur a terme la pintura mural de l'altar major. El conjunt pictòric ocupa tot la zona de l'absis, és a dir, la paret frontal i la volta immediata (fig. 20). Tot i que es tracta d'un retaule il·lusori, està concebut amb la tipologia habitual a Catalunya a partir del 1720, que és el retaule baldaquí. Un model «efímer» que entra de ple dins la concepció teatralitzada del missatge religiós, en què el que importa és una escenografia grandiloqüent. A la part superior de l'estructura hi ha un cortinatge que cobreix el retaule en si, format per un medalló central en el qual és representat sant Miquel amb les balances matant el drac amb una llança, i flanquejat per columnes amb capitell corinti i mig fust amb estries helicoidals i per pilastres amb motius vegetals «a candelieri». Als extrems hi ha dos medallons envoltats per volutes: un, a l'esquerra de l'espectador, amb sant Antoni de Pàdua i l'Infant als braços, amb la inscripció «S. Antoni de Padua» als peus, ambientat en un interior (pel tinter i la ploma sobre una taula amb cortinatge de fons), i l'altre, a la dreta, amb sant Isidre amb una rella i la palafanga, amb una inscripció mig esborrada «[S. Is]idro». Tot rematat per una conquilla a la part central, amb dues volutes a la part superior i, a la part baixa, hi ha una línia d'imposta formada per una motllura d'òvuls pintada, que en la part central s'arqueja i fa la sensació que el retaule té una part recollida destinada a ubicar la imatge que hi hauria en la fornícula immediatament superior. Sota d'aquesta motllura, hi ha una porta d'accés a la sagristia (a la part esquerra), mentre que a la dreta hi ha una porta pintada per fer simetria amb la real. L'espai de la volta està ocupat de motius vegetals ramejats, amb alguns ocells (que semblen perdus), i a la part baixa hi ha unes pintures que imiten plaques marbrejades.

Fig. 20. Anònim, retaule de l'ermita de Santa Magdalena, 1745, mas dels Arquells al municipi d'Oliola (Fotografia: J. Y.).

²³ ARXIU CAPITULAR D'URGELL (1737), *Visites pastorals (1737)*, sig. UI-418. Li agraeixo la informació al Dr. Jacinto Bonales.

²⁴ ADELL (1994).

Fig. 21. Anònim, retaule de sant Nicolau, 1761, església de l'Assumpció de Butsènit d'Urgell. (Fotografia: Jaume Gilabert).

lateralis. Es va avisar el Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya; primer les van analitzar i després les van restaurar. Es tracta de dos retaules il·lusoris, és a dir, dues pintures que representen retaules a través de l'il·lusionisme, com altres conjunts del segle XVIII conservats a les terres de Ponent: Vergós Guerrejat, Ivorra, Castellnou de Seana, el citat de Santa Magdalena dels Arquells, l'ermita de Sant Joan de Carratalà (Aitona) o l'ermita de Sant Bonifaci (Vinaixa), entre altres.²⁵

Els retaules són del tipus baldaquí, amb profusió arquitectònica (columnes d'ordre corinti, entaulaments, fornícules, etc.). Un dels quals està datat amb la inscripció de l'any 1761, poc després de la construcció del temple (1746-1756). El que té la data estava dedicat a sant Nicolau (fig. 21), que presideix la fornícula central, vestit de bisbe, flanquejat a l'esquerra de l'espectador per sant Antoni de Pàdua amb l'Infant i, a la dreta, per sant Francesc Xavier amb la vestimenta sacerdotal i la seva típica postura de predicar (en algunes cròniques periodístiques apareix citat com a sant Joan de la creu); i a la part superior, hi ha l'arcàngel sant Miquel matant el drac. L'altre estaria sota l'advocació del sant Crist, perquè hi ha dues figures a la part inferior, que són la Mare de Déu i l'apòstol sant Joan, al peu de la crucifixió, amb l'absència destacada de la creu i de Crist, mentre que de fons apareix una vista urbana de la ciutat de Jerusalem i, a la part superior, hi ha el drap de la Verònica amb la imatge del rostre de Crist, la qual està sostinguda per dos àngels.

Retaule de la Mare de Déu del Roser de Muller (entre 1770 i 1780)

Dins l'església de Sant Pere de Muller, municipi dels Plans de Sió (la Segarra), hi ha un petit retaule il·lusori a una capella lateral (fig. 22). Es tracta d'un conjunt protagonitzat per la imatge central de la Mare de Déu del Roser, que porta l'Infant Jesús al braç esquerre, i amb un rosari en cada personatge. A la dreta de l'espectador hi ha sant Isidre amb una rella, mentre que a l'esquerra hi ha sant Joan amb un estendard i un filacteri (on es llegia «Ecce agnus dei»,

Per acabar, vull esmentar altres pintures que hi ha a la paret lateral, la de l'epístola (o «esquerra» mirant l'altar). Es troben ubicades en tres panys que hi ha entre els arcs ogivals amb un estat de conservació molt lamentable, cosa que en dificulta la lectura iconogràfica i l'anàlisi formal. Les pintures estan emmarcades dins uns marcs pintats amb motllures, que també s'han de datar a l'època barroca. Començant per la més allunyada de l'absis, hi ha representat un sant vestit amb un barret de cardenal flanquejat per cortinatges, el qual podria representar sant Jeroni, mentre que als peus hi ha una figura humana de proporcions petites que s'ha d'identificar amb un donant. La segona és una Mare de Déu del Roser amb l'Infant als braços, envoltada per una orla perlejada que remet al rosari. I la tercera és una Pietat, amb una Mare de Déu asseguda amb el cos de Jesucrist (quasi invisible) jacent sobre la falda.

Dos retaules il·lusoris a Butsènit d'Urgell (1761)

L'any 2017, mentre es feien obres de restauració a l'església de la Mare de Déu de l'Assumpció de Butsènit, els pintors van rascar les parets i van localitzar un conjunt de pintures murals del segle XVIII en dues capelles

²⁵ GARGANTÉ-MANTECA-OLIVA (2001, p. 159-161) i DIVÍ (2002, p. 117-119).

un fragment de l'evangeli de sant Joan, ara mig esborrat). Totes les figures tenen el rostre mutilat, segurament a causa de fets històrics, com les revoltes antireligioses de 1936. La Mare de Déu es troba aixecada sobre una peanya i dins d'una fornícula amb conquilla i pilastres de motius florals, envoltada per l'estructura arquitectònica del retaule pròpiament dit, amb columnes de capitell compost i fust de jaspi o marbrejat. Sobre l'arc de la fornícula hi ha dos àngels recolzats, els quals enlairen una corona de flors amb l'anagrama de Maria (la M i la A). La decoració es remata a la part superior i a la part lateral amb volutes en forma de rocalla, un tipus de motiu propi de l'estil rococó que va triomfar a Catalunya entre 1750 i 1780.

Dibuixos murals al santuari de Salgar (cap al 1800)

El santuari de Santa Maria de Salgar es localitza dins el municipi de Foradada (la Noguera). Es tracta d'un espai troglodita perquè està dins una balma (en àrab, *al-gâr*, significa 'cova'; i amb l'article salat, *s'algar*). No se'n coneix exactament l'origen, però ja surt esmentat al segle XI en la dotació d'Arnau Mir de Tost i família a la canònica de Montmagastre. Malgrat que té un passat medieval, testimoni del qual era la imatge gòtica de l'escola de Lleida de la Mare de Déu titular (avui dia en parador desconegut), l'aspecte actual del recinte es deu a unes obres fetes a inicis del segle XVII, on destaca un petit claustre. Barraquer Roviralta esmenta l'existència d'un retaule major i dos de laterals, més tres teles del segle XVII que hi havia al cor. Segons Bertran, els retaules eren de gust barroc i les teles del cor representaven el Salvador, sant Pere i sant Pau, i un «infant cardenal».²⁶

A l'interior de les dependències conventuals, ara gestionades per la parròquia d'Artesa de Segre però en mal estat de conservació, hi ha un parell de parets amb dibuixos de sants dins un format circular (en el cas del sant bisbe, envoltat per una garlanda de tipus vegetal), segurament per ser policromats després, tot i que la pintura no es va dur a terme. En concret, es tracta de la representació de l'apòstol sant Bartomeu, perquè porta el ganivet a la mà esquerra i a l'altra un dimoni lligat amb una cadena, i d'un sant bisbe, amb la mitra al cap i un estendard a la mà, que quadra amb la iconografia de sant Pere Tomàs (fig. 23), un dels pocs sants de l'orde del Carmel que van ser bisbes (cal tenir en compte que Salgar va ser convent de carmelites calçats fins al 1835). Quant a la cronologia, els dibuixos s'han de datar de finals del segle XVIII o de les primeres dècades del XIX.

Fig. 22. Anònim, retaule del Roser, entre 1770 i 1780, església de Sant Pere de Múller. (Fotografia: Pere Rovira).

Fig. 23. Anònim, sant Pere Tomàs, santuari de Santa Maria de Salgar. (Fotografia: J. Y.).

²⁶ BARRAQUER ROVIRALTA (1906, vol. I, p. 427) i BERTRAN ROIGÉ (1973, p. 34). Vegeu, també, CANYELLES (2004).

BIBLIOGRAFIA

- ADELL, J. A. (1994). «Santa Magdalena dels Arquells». *Catalunya Romànica*, vol. 17 (la Noguera), p. 381-382.
- AUGÉ, C.; YEGUAS, J. (2016). «El retaule del Roser de Prades de la Molsosa. Variació i complexitat d'una restauració». *Oppidum. Revista Cultural del Solsonès*, núm. 14, 2016 [2017], p. 109-127.
- BACH, A. (1987). *Història d'Anglesola*. Anglesola: Ajuntament d'Anglesola; Caixa de Catalunya.
- BARRAQUER ROVIRALTA, G. (1906). *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona: Imprenta Francisco J. Altés, 2 vols.
- BERTRAN ROIGÉ, P. (1973). *El santuari de Santa Maria de Salgar*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- BOSCH BALLBONA, J. (1990). *Els tallers d'escultura al Bages del segle XVII*. Manresa: Caixa de Manresa.
- CAMPS CAVA, E.; SANTAULÀRIA, J. (1982). *Guissona*. Barcelona: J. Santaulària.
- CANYELLES, R. I. (2004). «Esglésies amb campana d'obús. Salgar (part 8)». *La Palanca. Publicació d'Artesa de Segre i Comarca*, núm. 265, p. 18-23.
- DIVÍ, C. (2002). *Estaràs (Inventari del patrimoni arqueològic, arquitectònic i artístic de la Segarra, IV)*. Hostafrancs: Fundació Jordi Cases i Llebot.
- DIVÍ, C. [et al.] (2010). *Torrefeta i Florejacs (Inventari del patrimoni arqueològic, arquitectònic i artístic de la Segarra, V)*. Hostafrancs: Fundació Jordi Cases i Llebot.
- DORICO, C. (2000). «Els escultors sarraïens de la família Espinalt i les seves obres (I II)». *Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà*, núm. 18, p. 131-166.
- ESPAÑOL, F. (2002). *El gòtic català*. Manresa: Angle.
- GARGANTÉ, M. (2006). *Arquitectura religiosa del segle XVIII a la Segarra i l'Urgell. Condicionants, artífexs i pràctica constructiva*. Barcelona: Fundació Noguera.
- GARGANTÉ, M.; MANTECA, F.; OLIVA, J. (2001). *Ivorra (Inventari del patrimoni arqueològic, arquitectònic i artístic de la Segarra, III)*. Hostafrancs: Fundació Jordi Cases i Llebot.
- GARGANTÉ, M.; YEGUAS, J. (2004). «L'obra arquitectònica i escultòrica de Jaume Padró a l'església major de Cervera. Notes sobre Tomàs Padró». *Miscel·lània ceriverina*, núm. 15, p. 127-172.
- MARTINELL, C. (1917). *Llibre de notes de Lluís Bonifàs i Massó, escultor de Valls*. Valls: E. Castells impressor.
- (1948). *El escultor Luis Bonifás y Massó 1730-1786. Biografía crítica*. Barcelona: Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona.
- MATA, S.; PARÍS, J. (2006). *Els Bonifàs. Una nissaga d'escultors*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs.
- MESTRE, E.; MIRÓ, R. (1994). «El retaule major de l'església parroquial de Bellpuig». *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, núm. 8, p. 5-13.
- PLANES ALBETS, R. (1985). *Contractes d'obres al bisbat de Solsona*. Solsona: Gràfiques Figueras.
- QUILES, M. (1997). «Mare de Déu Assumpta». *Memòria d'activitats del Servei de Conservació i Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya 1989-1996*, p. 86-87.
- SERRA MASDEU, A. I. (2019). «L'església barroca dels Omells de Na Gaia: de l'ús de la pedra del castell al seu accidentat acabament». *Podall. Publicació de cultura, patrimoni i ciències*, núm. 8, p. 179-188.
- VELASCO, A. (2009). «Els apòstols de la desapareguda portalada gòtica de Santa Maria de Tàrrrega». *Urtx. Revista d'Humanitats de l'Urgell*, núm. 23, p. 227-247.
- VIDAL SOLÉ, M. (1990). «Notícia sobre artistes de l'arquebisbat de Tarragona (s. XVII-XVIII)». *Quaderns d'Història Tarraconense*, núm. 9, p. 185-189.
- YEGUAS, J. (1999). «El retaule de Sant Francesc Xavier del Palau d'Anglesola, obra de Francesc Grau i Joan Grau II (1692-1698)». *Seu Vella*, núm. 1, p. 253-266.
- (2002). «Noves dades sobre l'escultor Lluís Bonifàs i Massó (1730-1786)». *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, núm. 15, p. 89-106.
- (2003a). «Escultura del Renaixement i Barroc a l'església d'Agramunt». *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 16, p. 147-164.
- (2003b). «Altres retaules del segle XVII: Francesc Surget a Miralcamp (1630) i Jeroni Reguer a Sant Pere dels Arquells (1649)». *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, núm. 16, p. 101-110.
- (2004). «Escultura a l'església ceriverina de Santa Maria entre 1500 i 1750». *Miscel·lània ceriverina*, núm. 15, p. 67-126.
- (2005). «Els Escarabatxeres, una família d'escultors (1656-1710)». *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 18, p. 145-169.
- (2005-2006). «Els Grau i l'escultura del segle XVII a la Catalunya de Ponent». *Locus Amoenus*, núm. 8, p. 147-163.

- (2006a). «Joan Grau, Francesc Grau. Martiri de sant Joan Baptista, 1677-1678». *Alba daurada. L'art del retaule a Catalunya: 1600-1780 circa*, p. 186-189.
- (2006b). «Fragments d'art: Planellas (1627) i Cellés (1757). Una nota sobre el retaule del Sant Crist de Bormio (1700-1701)». *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, núm. 19, p. 81-90.
- (2007a). «Apunts d'escultura del segle XVII a la Segarra i la plana de Lleida». *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 20, p. 157-175.
- (2007b). «Els secrets de Lluís Bonifàs a través de la seva correspondència (1763-1771)». *L'època del Barroc i els Bonifàs*, p. 403-418.
- (2011a). «Fragments d'art bellpugenc dels segles XVII i XVIII». *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, núm. 24, p. 75-79.
- (2011b). «Sant Isidor de Quios i la seva imatge a Mollerussa (1500-1525)». *Mascaçà. Revista d'Estudis del Pla d'Urgell*, núm. 2, p. 29-41.
- (2012). «Escultura, orfebreria i vidre a l'església de Linyola». *L'església de Linyola*, p. 95-123.
- (2015a). «Els retaules barrocs de Prades de la Molsosa». *Llobregós Informatiu*, núm. 73, p. 32-33.
- (2015b). «Pau Viala i Queraltó (1665/1670-1745), escultor i pagès de Tàrraga». *Viatges a la bellesa. Miscel·lània homenatge a Maria Rosa Manote i Civilles*, p. 247-255.
- (2021). «L'escultura barroca a Cervera i a la Segarra (1640-1814)». *Artesans del barroc. Cervera i l'art del seu temps*. Cervera: Museu Comarcal de Cervera, p. 64-80.